

KÖZLEMÉNYEK

Balassi Bálint Istenes énekeinek első bécsi és lőcsei kiadásáról.* A firenzei Biblioteca Nazionale Centrale¹ 18. századi Magliabechiano-katalógusában több régi magyarországi nyomtatványt, közöttük Balassi és Rimay *Istenes énekeinek* három különböző kiadását fedeztem fel. Ezek közül kettő különösen fontosnak látszik, mert közelebb visz a régi magyar irodalom egyik legbonyolultabb problémájának megoldásához. Ezek a magyar könyvészet, a könyv- és nyomdászattörténet szempontjából is nagyon értékes nyomtatványok.

A firenzei Balassi-kötetek között a legrégebb a bécsi kiadás egy példánya. Ezt, mint ismeretes, Varjas Béla adta ki hasonmásban 1941-ben a marosvásárhelyi, eddig unikumnak tartott példányból.² Ennek a példánynak azonban hiányzik a címlapja; ezért a magyar filológusok sokféleképpen megpróbálták a bécsi kiadás keletkezésének dátumát kikövetkeztetni, a hiányait pedig az 1699-i nagyszombati kiadás segítségével kiegészíteni. Az *Istenes énekek* bécsi kiadása ugyanis a Hörmann János András-féle 1699-es nagyszombati kiadásnak az elődje; a címlapján azt olvassuk, hogy „A bécsi első editióból, most újonnan kinyomtattattak”. Ennek nyomán Eckhardt Sándor már 1951-ben megállapította, hogy a nagyszombati kiadás „a 118. lapig bezárólag teljesen azonos a bécsi kiadással; nemcsak a sajtóhibák, betűkopások egyeznek, hanem még a papír vízjele is, ami csak úgy magyarázható, hogy a bécsi kiadás maradék íveit használta fel kiadásához. . . ” a nyomdász.³ A Firenzében lévő kötetnek a címlapja ép, teljes, és a szövege így hangzik: „Keövetkeznek gyarmati Balassa Bálintnak istenes eneki. Nyomatott Bechben, M.DC.XXXIII. esztendőben”. Ez a dátum természetesen új következtetésekre vezet és a különböző eddigi feltevéseket is segít megváltoztatni.⁴ Mégsem ez a legérdekesebb, hanem inkább az, hogy a firenzei példány is ugyanott szakad meg, ahol a marosvásárhelyi: a 190. lapnál, a H-ív végén, egy Nyéki Vörös Mátyás-vers közepén. Mivel a firenzei példány a marosvásárhelyivel teljesen azonos, sőt megvan a címlapja és nem hiányoznak a 33–36. lapok sem; mindez már közelít bennünket a többi filológiai, irodalomtörténeti kérdés lezárásához is.

Ha összevetjük a bécsi kiadás címlapját a 127. lapon lévő belső címlappal, meglepő, mennyire hasonlítanak egymásra nyomdai formájukban (keretdíszek, szerkezetük stb.). Ebből arra következtethetünk, hogy a címlapot talán nem is igazi könyvkezdetnek szánták. Inkább azt gondolhatjuk, hogy a címlap elé még más füzeteket is el akart helyezni a bécsi kiadó, Ferenczffy Lőrinc,⁵ és ezek nyilván nem Balassi verseit tartalmazták volna. A 127. lapnál kezdődő „Másoktól szerzett” versgyűjtemény például egy ilyen típusú füzet kezdete. A címlap új ívjelzéssel kezdődik (A₁) és közli a megjelenés helyét és idejét. A 127. lapnál viszont hiába keressük ugyanezeket az adatokat. A kor könyvkiadásának nem ritka szokása volt a

* Részlet a szerzőnek a *Közköltészet, népi kultúra a 16–17. században* című tudományos ülészakon 1992. május 23-án Tatán elhangzott előadásából.

¹ A könyvtár történetéről l. FAVA, Domenico: *La Biblioteca Nazionale di Firenze e le sue insigni raccolte*. Milano, 1939.

² *Gyarmati Balassi Bálint istenes eneki*, hasonmás kiadás, VARJAS Béla által. Bp. 1941.

³ ECKHARDT Sándor: *Balassi Bálint összes művei*. Bp. 1951. 21.

⁴ RMNy 1599.

⁵ Ferenczffy Lőrinc Balassi kiadásáról l. HOLL Béla: *Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a XVII. században*. Bp. 1980. 105.

különböző részeket (füzeteket) egymás után egybekötni és csak a fontosnak tartott egységeknél feltüntetni a szerző nevét, a kiadás helyét és idejét.

A bécsi kiadás címlapjának verzőját is először ebből a firenzei példányból ismerhetjük meg. Ezen a lapon a 150. zsolnárból való idézet illusztrálásául egy fametszet látható, amely Dávid királyt ábrázolja. Ugyanezt a fametszetet a bécsi kiadó 96. lapon a „Bochad szent lelketed Eghből Ur Isten mellém” kezdetű vers előtt, az úgynevezett Rimay-epicédiumnál is kinyomtatta. Megfigyelhető, hogy a nagyszombati kiadás címlapjának verzőja egészében az 1633-as bécsi címlevél hátlapját utánozza; 1699-ben azonban az eredeti metszetedűc már nem állott a nagyszombati nyomdász rendelkezésére, ezért azt egy hasonlóval pótolta. Biztos tehát, hogy a nagyszombati kiadás szerkesztői ismerték az általam felfedezett címlapot.

Mindez mintha arra mutatna, hogy a bécsi kiadás mint könyv talán nem is került forgalomba, hanem a nagyszombati nyomdába juthatott, amikor a Ferenczffy-féle felszerelést Bécsből Pozsonyba szállították, majd később az egész Nagyszombatba került.⁶ De mégis magyaráznunk kell, hogy miért létezhet Firenzében egy a „koevetkeznek. . .” formulával kezdődő kötet, mintha egy külön könyv lenne: bekötött formában és a Medicea-Palatina 18. század elejéig használt könyvtári pecsétjével. Érdekes talán megjegyezni, hogy a Firenzében lévő többi nagyszombati (valamint kassai, pozsonyi) könyvnek is ugyanolyan a kötése, mint a Balassié: körbevágatlan ívek, egyszerű, egykorú eredeti kartonborításban. Így tehát arra gondolhatunk, hogy ezeket a könyveket még az 1699-es nagyszombati Balassi-kiadás megjelenése előtt együtt, egy alkalommal vásárolta az ismeretlen vevő mint nyomdai maradékot, és csak később került bekötésre.

Az előbbinél is fontosabb a másik Balassi-kötet, amely a firenzei Biblioteca Nazionale Centralében található. Megtaláltam ugyanis Balassi *Istenes énekeinek* egy lőcsei kiadását, amelyet 1666-ban nyomtatnak és amely eddig teljesen ismeretlen volt. Egy rossz állapotban lévő, címlap nélküli 24° (vagy kis 12°) nagyságú könyvecskéről van szó, amely jelenleg a firenzei könyvtár restaurálási raktárában található. Ahogyan Dézsi az 1670-es lőcsei kiadás esetében, úgy én is az Istenes énekekkel együtt kiadott „folytatólagos ívjelű prózai mű”, a *Via Jacobea* címlapja alapján következtettem ki a kötet nyomtatási évét.⁷ A *Via Jacobea* címlapján ugyanis ez áll: „Loetsen, Brever Samuel által, 1666”. Ráadásul az eredeti, 18. századi, Magliabechiana-féle katalóguscédulán is a címleírásban az 1666-os évszám szerepel, s nagyon valószínű, hogy ezt a címlap alapján írták. A címlap ugyanis az Arno folyó 1966-os kiadásáig ép és teljes volt.

A könyv címlapja ugyan hiányzik, de megvan az utána következő három levél, ami az Országos Széchényi Könyvtár 1670-es kiadásának példányából hiányzik. Dézsi sejtését⁸ tehát ma már nemcsak az 1671-es kiadásból visszakövetkeztetve tudjuk bizonyítani: világos, hogy az említett három kiadásban (1666, 1670, 1671) a címlapot csak három elogium követte, előszó nélkül. Az 1670-es kiadás többi hiányzó lapja is megvan az általam talált kötetben. Mivel a könyvet még nem restaurálták, nem volt alkalmam lefényképeztetni vagy mikrofilmet készíttetni róla. Csak Dézsi leírása alapján tudtam összehasonlítani az 1666-i és 1670-i kiadás szövegét, de így is megállapítható, hogy a textus ugyanaz. Csupán néhány helyen tér el a szavak nyomtatása: épp azokon, ahol Dézsi a szavak furcsa formáját nyomdai hibának érezte; a firenzei kiadás „helyesebbnek” tűnő szöveggépet ad, mint például a és „vadászásznak” a „vadászásznak” helyén.⁹ Ezek a szövegváltozatok elég fontos bizonyítékok arra, hogy nemcsak a *Via Jacobeát* nyomtatják 1666-ban és tűzték később az 1670-es kiadáshoz, hanem hogy egy egykorú, vele egy időben, 1666-ban keletkezett kiadást fedezhettünk fel. Ennek a közeljövőben szeretnénk részletes nyomdai összehasonlítását is elvégezni, de már a rendelkezésünkre álló adatok alapján is megállapíthatjuk, hogy a firenzei Biblioteca Nazionale Centrale 1666-os lőcsei Balassi-kiadása az első létező rendezett kiadás, amely eddig ismeretlen volt.

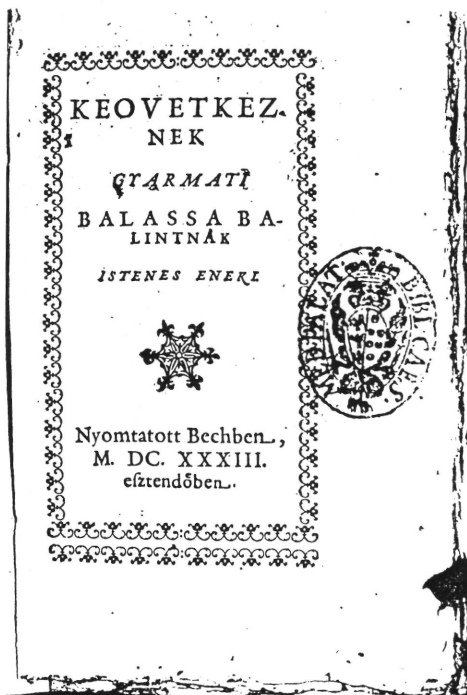
ARMANDO NUZZO

⁶ Ferenczffy nyomdájának utóéletéről l. HOLL Béla: *i. m.* 171; IVÁNYI Béla – GÁRDONYI Albert – CZAKÓ Elemér: *A Királyi Magyar Egyetemi nyomda története 1577–1927*. Bp. 1927. 40–41.

⁷ DÉZSI Lajos: *Balassi és Rimay Istenes Énekeinek bibliográphiája*. Bp. 1906. 30.

⁸ DÉZSI Lajos: *i. m.* 32.

⁹ *Uo.* 35 és 38.

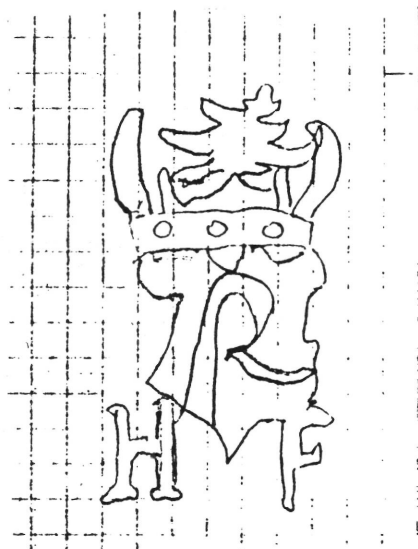
1. kép

Az Istenes énekek bécsi kiadásának címlapja és annak hátoldala. A címlapon a Medici-család egyesített könyvtárának első ismert pecsétjével

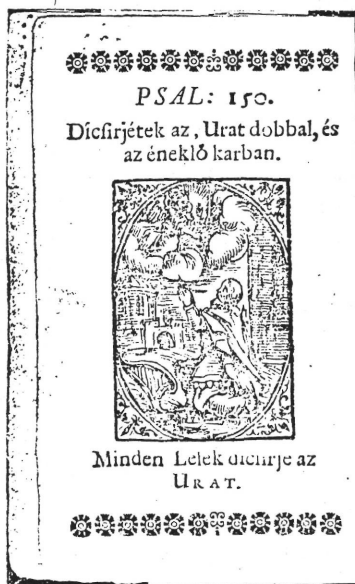
2. kép

Az Istenes énekek bécsi kiadásának belső címlapja (127. lap) a második rész előtt

3. kép

A bécsi 1633-as edíció vízjele

4. kép

Az Istenes énekek 1699-i nagyszombati kiadásának címlapja és annak hátoldala

Szólósi Pál és Szathmári Pap János Németalföldön vásárolt könyvei. A Debreceni Egyetemi Könyvtárban folyamatban van az 1601–1700 közötti külföldi könyvek provenienciájának vizsgálata. E munka során került a kezembe két kötet, melyeknek bejegyzéseiről az alábbiakban adok számot.

1. A könyv jelzete: 762.024. Szerzője Pierre Poiret (1646–1719), „praeceptor theologiae mysticae”, korának kiemelkedő teológusa és filozófusa.¹

Címe: PETRI POIRET, P.
COGITATIONUM
RATIONALIUM
De
DEO, ANIMA, ET MALO
LIBRI QUATUOR.
In Quibus

Quid de hisce CARTESIUS, ejusque sequaces, boni aut secus senserint, omnique PHILOSOPHIAE certiora fundamenta, atque in primis tota METAPHYSICA verior, continentur.

Amstelodami, apud Danielem Elsevirium, (CIC I) C LXXVII. (8, 309, 6 ff.) 4°

¹ Életéről, főbb műveiről l. HAUCK, Albert: *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*. Leipzig, 1904. XV. 491–497.

Ez a szerző első nyomtatásban megjelent műve²; karteziánus szellemben íródott³ s Poiret nevét széles körben ismertté tette.

A tárgyalat példány ép, félbőr kötésű. A címlap alján⁴ két sornyi, áthúzott bejegyzés, csupán négy szó olvasható:

Ex libris Pauli Szőlősi[?] Franequaerae[?]

Szőlősi Pál (1661–1688) 1678-tól a debreceni kollégiumban tanult, contrascriba, majd senior,⁵ peregrinációját 1684-ben Leidenben kezdte meg, majd 1685-től egy évig a franekeri egyetem diákja, hazatérése után Szatmáron volt rector.⁶ A halálról szóló teológiai disputációját 1686-ban teszi közzé Franekerben, a praeses: Campesius Vitringa.⁷ Szőlősi olvasmányairól jóformán semmit sem tudunk, az előkerült Poiret-kötet érdekes adalék kora szellemi áramlataiban való tájékozódásáról.

2. A könyv jelzete: 762.051, ép példány, díszetlen pergamenkötésben.

Tartalmazza Descartes *Meditationes de prima philosophia* című művének első latin nyelvű kiadását (Amsterdam, 1678. Elsevir), annak függelékait: az *Appendixet*, és a Gisbert Voetiusnek szóló *Epistolát*; ezek után van kötet a *Tractatus de homine* (Amsterdam, 1677, Elsevir), szintén első kiadás.⁸

Az elülső kötéstábla verzóján a következő bejegyzés olvasható:

Est Johannis Pap Szathmári
Cui Christus in vita et morte lucet.
Timor D[omi]ni est initium sapientiae.⁹
Comparavit Amstelodami 1679, die 6. Augusti.

Szathmári Pap János (1657–1708) karteziánussága közismert tény, munkásságának egyik alapforrása éppen a *Meditationes*,¹⁰ magától értődő, hogy vennie kellett egy példányt. Figyelemre érdemes viszont a vásárlás helye és kelte, amely új elemet tartalmaz Szathmári Pap németalföldi peregrinációjának időrendjére vonatkozólag.

Herepei János szerint Szathmárt 1680. február 28-án immatrikulálták a leideni egyetemen,¹¹ a bejegyzés tanúsága szerint hat hónappal korábban már Amsterdamban tartózkodott.

OJTOZI ESZTER

Seelmann Károly levelezése Aranka Györggyel. Aranka György, a Marosvásárhelyen 1793-ban megalakult Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság titkára (titoknok) a társaság eredményes működése érdekében széles körű levelező hálózatot épített ki. A Marosvásárhelytől távol élő „munkás társakkal”, illetve a nagyszámú tiszteletbeli taggal a kapcsolatot elsősorban levelezés útján tartotta fenn.

² CIORANESCU, Alexandre: *Bibliographie de la littérature française du dix-septième siècle*. Paris, 1966. III. 1639–1640. A második kiadás szintén Amsterdamban jelent meg, 1685-ben, Pierre Bayle kommentárjaival; a harmadik ugyanott 1715-ben.

³ Poiret filozófiai nézeteit, azok fejlődését röviden ismertetik: ZIEGENFUSS, Werner – JUNG, Gert-rud: *Philosophen-Lexikon*. Handwörterbuch der Philosophie nach Personen. Berlin, 1950. II. 302. részletes irodalomjegyzékkel.

⁴ A címlapon még három kifakult, olvashatatlanná tett possessori bejegyzés van.

⁵ THURY Etele: *Iskolatörténeti adattár*. Pápa, 1908. II. 152.

⁶ ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Bp. 1977. 615.

⁷ RMK III. 3391.

⁸ Minden részletre kiterjedő bibliográfiai leírásukat A. J. GUIBERTnek köszönheti a tudomány: *Bibliographie des oeuvres de René Descartes publiées au XVIIe siècle*. Paris, 1976. 61–63, valamint 202–203.

⁹ Zsoltárok 111. 10. vers. hibásan idézve. Helyesen: „Initium sapientiae est timor Domini”.

¹⁰ TURÓCZI-TROSTLER József: *Magyar cartesianusok*. Bp. 1933. 41–42.

¹¹ HEREPEI János: *Tótfalusi nagy tekintélyű ellenfele, Szathmári Pap János*. In: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. Bp.–Szeged, 1971. 194–195.

Seelmann Károly gyulafehérvári (károlyfejérvári) városi tanácsos működése nyomtatásban megjelent munkái révén ismeretes. Életrajzi adatait nem ismerjük, mint ahogy teljes munkásságát sem, de nyomtatásban megjelent műveinek nagyobb része az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság ösztönzésére született meg. Arról a társaság sem tehetett, hogy — a korra és a szerző helyzetére jellemző módon — munkáinak jelentősebb része kéziratban maradt. Seelmann Károly azok közé tartozott, akik az elsők között csatlakoztak az erdélyi nyelvművelők törekvéseihez. Kapcsolata a társasággal addig folyamatos, amíg Aranka vezette a társaság ügyeit, de neve akkor is fel-felbukkan a jegyzőkönyvekben, amikor már mások vették át Aranka György örökét. A gazdag Aranka–Seelmann levelezésből mindössze 9 Seelmann-levél maradt fenn, ezeket ezúttal tesszük közzé. Ezek a levelek segítenek bepillantani annak a „munkás társnak” a személyiségébe, aki Aranka és Gyarmathi Sámuel mellett harmadikként ott szerepel a társaság által sajtó alá készített, de soha meg nem jelent első kiadvány-tervezet szerzői között. („Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságra való készületnek sengéje”); aki színháztól távol egyik legszorgalmasabb fordítóként eredményesen járult hozzá a pesti és kolozsvári magyar színészek műsorgondjainak az enyhítéséhez. Seelmann Károly Aranka buzdítására és felkérésére forráskutatásokat végzett a gyulafehérvári káptalan és katolikus püspök levéltárában; munkára serkentette a (szám szerint nem nagylétszámú, mindössze 3–4 tagú gyulafehérvári) tudós társaságot. Az első években a nyelvészeti kérdésekkel foglalkozó Szentpáli István városi tanácsost, Burján Mihály káptalani kanonokot, később pedig a természettudományi kérdések iránt érdeklődő Mártonfi Antal katolikus papot.

A társaság egyetlen nyomtatásban megjelent kötete, *A Magyar Nyelvművelő Társaság munkáinak első darabja* tartalmaz Seelmann-írást, de ezúttal a szerző megőrizte anonimitását; a tervezett és elkészített, de nyomtatásban meg nem jelent második kötetben Seelmann a gyulafehérvári csillagnéző torony leírásával lett volna jelen. Ez az eszmefuttatása is — mint sok más — kéziratban maradt az utókorra.

Utolsó itt közölt levelét mint főbíró írja, akit lefoglal a mindennapi munka, de érdeklődése a társaság iránt nem szűnik meg ez után sem; kapcsolatának lazulása a társasággal nemcsak Aranka fokozatos háttérbe szorításával párhuzamos, hanem egybe esik a társaság egyre erőteljesebben jelentkező válságával is. Seelmann Károly olykor-olykor vitatható szakmai kompetenciájával tipikus képviselője volt a jószándékú, tevékeny, a társaság célkitűzéseit tökéletesen megértő és vállaló értelmiséginek, aki távolból is eredményesen tudta szolgálni azt az ügyet, amelyet az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság vállalt és megpróbált megvalósítani.

1.

*Seelmann Károly levele Aranka Györgyhez*¹K[ároly][fejér]vár 30^a Januari '792.

Méltóságos Királyi Tábla Törvény Birája,
Drága Méltóságos Uram!

A' Méltóságos Urnak sub 25^a X^{br.} [december] '791 és 15^a Jan. '792 meg jegyzett Két rendbéli nagyra betsülendő Uri leveleit, az elsőt ugyan 27^a a' másodikat pedig e máj napon egész Tisztelettel vettem, magamis tsudáltam illy' hoszszas tévelygéseket; de tsak ugyan meg-esett. Az elsóvel vettem tsekély fordításom mellet tenni Méltóztatott Bölts Jegyzéseit, a'mely mellet nem kimillet fáradságát mély aláztossággal köszönöm. Bár valahára határozattnék meg a' Magyar nyelv, mert a'mint a' Méltóságos Uris tapasztalhatta a' mostani ujj Könyvek /: Kiváltképpen a' Magyar Országiai /: meg meg annyi ujj Gramatikát, és különböző orthographiát foglalnak magokban. Az *Ujj módi Gonosztevőt*² valójában érzékenységgel olvastam, a' Tárgynak válosztását, és a' reája tett Betses munkát nagyobbra betsülöm, hogy sem azt ki-magyarázhassom. Az Isten hoszszabbtsa a' Méltóságos Urnak életét, és adjon erőt, egészségét löbb Tárgyoknak-is ki-dolgozásokra. Hogy ha volnának még a' Méltóságos Urnál a' *Julia levelei*, és a' *Napnak négy részei a' Városba*³ ugy nevezett nyomtatványokból, aláztatosan instállok, Méltóztassék ezekből

¹ A levél lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban OSZK Kt.) Quart. Hung. 1994/288–289.

² Színjáték 5 fejeletében. FENOUILLOT FALBAIR francia szerző művét ARANKA fordította magyarra (Kolozsvár, 1791.)

³ *Julia levelei Ovidius*hoz. Németből. ARANKA György fordítása. Kassa, 1790.

⁴ *A napnak négy részei jeles példája a városban.* (Fordítás hely és év nélkül, valószínűleg Kassán, 1790-ben jelent meg.)

engemet kegyesen részesíteni, hogy ezen kintsekkel Könyveimet gazdagíthassom. A' Vitéz Rendeokról⁵ irt munkámat most éppen tisztább[ra] irom; bátorokodom a' Méltóságos Urat alázatosan meg-keresni, merészelyek-é azont Elő-adás végett által küldeni? a' munka nagyotska, mert alig ha 60. árkusokra nem mégyen, ohajtanám pedig ez irántis a' Méltóságos Urnak Bölts Ítletét venni. Aki mély Tisztelettel maradtam a Méltóságos Urnak

alázatos leg kisebb szolgálja
Seelmann Károly

2.

Seelmann Károly levele Aranka Györgyhöz⁶

Károlyfvár 25. Febr. 792.

Méltóságos Királyi Tábla Törvény Birája
Drága Méltóságos Uram!

A Méltóságos Urhoz, e' foljo Esztendőben Bold.[og] Aszszony Havának [január] 30^{dik} napján bot-sátani bátorokodott levelemnek vételéről midőn nem kételkedném, ujjabb írással alkalmatlankodni me-részek, melyre egy neveletlen Jó Barátomnak kérése, és a' köz Jónak elő-mozdítása unszolnak.

Ez a' Jó Barátom⁶ (a'ki nevét fátyol alatt tartatni kíványa) ennek előtte mint egy két Esztendőkkel, az akkori ugy nevezett *Bétsi Hadi Történetek*⁷ most M[agyar] *Hirmondó* Társaságának eza Symbolum alatt: *Vis unita Fortior* egy általa készült Magyar Grammatikát küldött Bétsbe, mely most, az onnan érke-zett tudositás szerént az Erdélyi Magyar Nyelv-mivelő Erdemes Társaságnál volna Elő-adás végett; mivel pedig ennek miben létéről semmi bizonyost nem tud, és két helyeken annak utánna észre vett hibáit meg jobbítani ohajtaná, kéreti én általom a' Méltóságos Urat, méltotzassék az említett *Symbolum* alatt lévő, 's petsét alá titkolt nevű Grammatikát kezemhez küldeni, hogy hibáit meg-jobbitván, azonnal én általom ujjra a' Méltóságos Urnak viszá küldhesse. Egyszersmind kéreti, Méltotzassék igen rövideden meg-irmi: hogy a' sokszor említett munkája iránt minő ítélet légyen? hogy a'hoz képpest a' tisztában való íráshoz foghasson. Én részemről a' meg jegyzett utolso *sub 30^a Januarii* irt alázatos levelemre midőn kegyes válaszsát várvám, mély Tisztelettel maradtam

A' Méltóságos Urnak

leg kisebb Szolgálja
Seelmann Károly

3.

Seelmann Károly levele Aranka Györgyhöz⁸

Kfvár 18^a Martiy 792.

Méltóságos Királyi Tábla Törvény Birája
Drága Méltóságos Uram!

A' Méltóságos Urnak *sub 3^a Marty* Hozzám utasítani méltotztatott Uri levelét különös Tisztelettel vettem. A' *Vis unita fortior* Symbolum alatt készült Grammatikára valo kegyes utasítást alázatosan kö-szönöm, munkás lészek annak e' szerént valo fel-keresésében.

Ha a' nemf sokára ki-jövő Betses készület gyenge tehetségemtől valami homált ne szenvedne, bátor-kodom a' már készen álló Vitézi Rendeokról irt munkámnak rövid foglalatyát el-küldeni, mely hogy tisz-tábban meg-tessék, a' könyvnek Summáját vagy-is a' Vitéz Rendeeknek Lajstromátis hozzája tsatoltam. Ennek hosszabb, vagy rövidebb meg jegyzését, a' Méltóságos Urnak Böltsön itilő tettzésére bizom.

⁵ *Minden Európában, Ázsiában és Afrikában volt és mostan virágzó vitéz rendöknek tüköre, avagy rövid leírása.* Melyet hiteles könyv-szerzőkből és bizonyos tudositásokból egybeszedett és magyar nyelven kiadott. Kolozsvár és Szeben, 1793.

⁶ OSZK. Kt. Quart. Hung. 1994/292.

⁷ „Jó Barátom” mögött egy KERESZTÉLI nevű katolikus pap, professzor húzódik meg, akiről csak annyit tudunk, hogy részt vett a társaság munkájában; a *Hadi és Más nevezetes Történetek* című lap pályá-zatára 1790-ben „*Vis unita Fortior*” jeligével magyar nyelven készített *Magyar Grammaticát* küldött be. Egy időben csikszentmihályi plébános volt, de a gyulafehérvári várban is papként, tanárként működött.

⁸ OSZK. Kt. Quart. Hung. 1994/294.

*Väiler*⁹ már ki jött, *Fännit*¹⁰ mely egy más Szomoru Játékkal edgyütt Hochmeister Urnál¹¹ kiadás végett vagyon, Méltóságod olvasta; ezekről minémű itilet, vagy említés tétesség, ugyan a' Méltóságos Urnak kegyes tettzésétől függ. Mostan az ugy nevezett *Minister*¹² Érzékeny Játéknak fordításában munkálodom. A'ki meg-külömböztetett Tisztelettel maradtam

A' Méltóságos Urnak

alázatos Szolgája
Seelmann Károly

4.

*Seelmann Károly levele Aranka Györgyhöz*¹³

Kfvár Sz. György H. (ápr.) 7dikén 792.

Méltóságos Királyi Tábla Törvény Birája,

Drága Méltóságos Uram!

Méltóságos Balia Sámuel Urto!¹⁴ küldött betses Uri levelét tisztelettel vettem, várom a' Tisztelt Urnak viszsza térését, a' midónis a' parantsolt Extractusokat el fogom küldeni.

Alázatosan udvarlok a' Méltóságos Urnak második munkámnak egyik példájával, tudni illik Groff Essexnek Szomoru Játékjával,¹⁵ melyben a' találatto hibákat méltoztatik nem nekem, hanem a' betü szedő' tudatlanságának, és a' Korrektor vigyázatlanságának tulajdonítani; mert mind ezen hibák az eredeti Kézírásban szorgalmatosan el vagynak kerülve. Ugyan azért /:az accentusokban, interpunctiokban, 's egyebekben esett fogyatkozásokat, 's változtatásokat ide nem számlálván;/ a' nevezetesebb hibákat a' Szomoru Játéknak végéhez tsatoltam, melyből mennyire hibádzott légyen a' szedő, világosan megtetzik. Ugy jár többnyire a' nyomtatásnak idején. Ezzel magamat tapasztalt kegyességébe továbbbrais ajálván meg-külömböztetett Tisztelettel maradtam

A' Méltóságos Urnak

alázatos Szolgája
Seelmann Károly

5.

*Seelmann Károly levele Aranka Györgyhöz*¹⁶

Károlyfejérvár 17. Febr. 793.

Méltóságos K. Tábla Törvény Birája,

Drága Méltóságos Uram!

Eszteendőnek tetzik én nekem azon idő, mely alatt tsekély pennám a' Méltóságos Urat nem Tisztehelhette, ennek pedig gátoló oka a' volt, hogy azon bővőbb tudositást, melyet Méltóságod Kolosvárott a tudva lévő Kinder Freund című munkának fordítása¹⁷ iránt igért volt, mind e' mái napig ohajvta vártam. Jelentem tehát a' Méltóságos Urnak egész alázatossággal, hogy ezen nevezett Munkának I^{so} Ré-

⁹ *Väiler és Aloysis*. Egy néző-játék öt felv. ENGELBRECHT után fordította SEELMANN Károly. K[ároly]-Fejérvárott, 1791. Többször előadták Pesten és Kolosváron is.

¹⁰ *Fanni és Mendeville*. Érzékeny játék 5 felvonásban. (Kéziratban maradt.)

¹¹ Hochmeister Márton, ifj. (1767–1837) könyvnyomtató, nyomdász.

¹² *A' minister, egy érzékeny játék öt felvonásokban*. Fordította SEELMANN Károly Károly Fejér vár Szabad királyi Városnak egyik rende Tanátsossa. Kolosvárat és Szebenben. Nyomt. Hochmeister Márton. (dátum nélkül)

¹³ OSZK. Kt. Quart. Hung. 1994/297.

¹⁴ Balia Sámuel (1744–1796) a marosvásárhelyi Királyi Tábla bírása.

¹⁵ *A' maga máikájáért ártatlanul halált szenvedett Groff Essex*. Egy szomoru játék öt felvonásokban Melly Németből Magyarra fordittatott SEELMANN Károly által. Kolosvárat. Nyomt. Hochmeister Márton. (1793 körül).

¹⁶ OSZK. Kt. Quart. Hung. 1994/290. (Hibás kéziratári sorszámozás!)

¹⁷ *A jelesebb rendeken jó nevendék gyermekek jó móddal lehető tanítatásokra való ut-mutatás, vagy a gyermekek barátja*. Egy heti irás. Melly a lipsiai 1776-béli ki-adás szerént, németből magyarra fordittatott. Első rész. (15 szakaszban. 1794.)

szét /:Melly 14. kötetekből áll:/ el végeztem, és minden órán Méltóságos Gubernátorné¹⁸ Aszszony ó Exczellentiájának el-küldöm, és ha tetszésére dolgoztam, a' többi Részeknek-is folytatását magamra vállalom. — A' Vitéz Rendek, ugy nem külömben *Almánzi*,¹⁹ és A' *Hassiai Hadi Tiszt*²⁰ szomorú, 's vig Játékokis még a' Sajto alatt nyögnek, reménylem mindazon által nem sokára léendő Kiszabadulásokat. — A' *Magyar Játék Szinre*²¹ igen ohajtanék előre fizetni, de ettől a' helységünknek állása meg gátol: folyamodom annak okáért a' Méltóságos Urhoz azon alázatos kéréssel, méltóztassék nekem a' már ki jött, 's jövőendő Részeket a' magokat elő adando alkalmatosságok által elküldeni, és engemet Praenumeransnak fel jegyezni; részemről szemes lészek, és az első alkalmatossággal annak árát in 2 Rf [rénforint] 54 × [krajcár] vagy ha több kívántatnék, a' Méltóságos Urnak fel küldöm. A'ki magamat tapasztalt kegyességébe továbbra-is ajálván, meg-külömböztetett Tisztelettel maradtam

A' Méltóságos Urnak

alázatos legkisebb Szolgája
Seelmann Károly

6.

*Seelmann Károly levele Aranka Györgyöz*²²

Kfvár 2^a Április 793.

Méltóságos Királyi Tábla Birája,
Drága Méltóságos Uram!

A' Méltóságos Urnak 21^a datált igen Betses levelét, a' Nyomatványokkal edgyüt vettem, mellyekben az I. és II. Részek, vagy kötetek egészen foglaltattak, 's azokat bé-is kötettem, már nem tudom ez é az a' Magyar Játék Szin, mellyre praenumerálni kívántam? mert a' Czimja-is éppen ez: Meg vagyon tehát Méltóságodnak kegyességéből az I. és II. kötetek, mellyeknek el-küldéseit, alázatosan köszönöm. De a' Levélben meg iratott Jelentés el-maradott, 's ez okbol az egész Esztendőre valo Praenumerationak árrát sem tudom, reménylem hogy erre többen-is találatnának; én ezen munkának hozatalát félben nem szakasztom, hanem végig ohajtom a' Méltóságos Ur által meg kapni. A' Kassai Museumot még nem esmérem. A' Méltóságos Követ Urak igen-is itten jártanak, és a' Káptalan Archivumát meg-visgálták, a' többi között azon Leveleknek néhai Benkő Lector Ur által lett ki-hányattatásait éppen ugy találták, a' mint az a' Méltóságos Urnak a' *Készületére* nézve meg irtam volt. Igen sajnálva értemem a' Méltóságos Urnak szemei fájdalmait, mellyeknek bizonyos meg gyógyulásaira ide rekesztek egy Praescriptiot, méltóztassék azt meg tsináltatni, 's annak vizével napjában 3. vagy 4 szer szemeit egy azzal ásztatott ruhával jól meg lotsolni, hogy a' szembe bé hasson. Ha a' fájdalom már igen el hatalmazott volna tehát a' fel rázott vizből egy néhány tseppet a' szemekbe kel tölteni, 's éjszakára ettől nedvesített ruhákkal bé kötni. Az orvosság ártatlan, 's bizonyára hasznos, mert számtalan beteg szemeket gyógyított, jobb is lesz a' Király Kusoris viznél. Itten a' mi Patikánkban 12^{x^{ér}} tsinálják, mellynél többet a' Vásárhelyi sem kívánhat; tsak azt kel meg hagyni a' készítő Patikáriusnak, hogy a' Praescriptiobol semmit ki-ne hadjon. Azomban a' Méltóságos Ur magát a Gyertyázástol őrizze. Igen különös Tisztelettel maradok

A' Méltóságos Urnak

alázatos Szolgája
Seelmann Károly

¹⁸ Gróf Bánffy Györgyné Palm Jozefa (†1814)

¹⁹ *Almánzi*. Egy szomorú játék három felvonásokban. Fordította SEELMANN Károly. . . Kolosvárat és Szebenben. Nyomatattott Hochmeister Marton. . . betűivel. 1793.

²⁰ *A Hassziai Hadi Tiszt Amerikában*. Vigjáték 2 felvonásban. Fordította németből SEELMANN Károly (1793).

²¹ A 18. század végének legjelentősebb színdarab gyűjteménye, 4 kötetben 1792–1793-ban Pesten látott naapvilágot, szerkesztette ENDRÓDY János piarista paptanár.

²² OSZK. Kt. Quart. Hung. 1994/296.

7.

Seelmann Károly levele Aranka Györgyhöz²³K[ároly]f[ejér]vár. Kis Aszszony Hav[a]
3dik napján 1794. [augusztus]Méltóságos Királyi Tábla' Birája,
Drága Méltóságos Uram!

Sz[ent] Jakab Havának 26dikáról írott igen Betses Levelét a' Méltóságos Urnak különös tisztelettel vettem, melyből az Érdemes Társaságnak zsendülő kezdetét nagy örömmel olvastam; adja az Isten, hogy meg ért, és bőv kalászszeit arathassuk! — Lajos királynak említett Rendelése iránt, az Káptalan Leveles tárházában szorgalmatos voltam, de abban tellyességgel fel nem találtatik, lehet, hogy M[é]l[os]ságos Püspök Ur Eö Ex[cellentia]lja Könyv-tárában meg legyen, de az mostan zürzavarban helyhez tettem, mivel az előbbeni helyéről ki mozdított, és az elszánt nyugalomára még nem juthatott: Lehet ugyan, hogy valakinél ugyan csak fel találtatik, de hirtelenséggel mindenütt végére nem járhattam. — A' Dolgozó Társoknak fel keresésekben is szoros lévén az időm, arról sem irhatok bizonyost. — Nagy György²⁴ Ur Grammatikáját ezen záratékban küldöm, 's e' mellett a' Gyermekes Baráttjából két Példával Üdvözlők a' Méltóságos Urnak, melyeket magával együtt alázatosan ajánl Méltóságodnak

Tisztelő szolgálja
Seelmann Károly

U. I. Nagyon sajnálom, hogy a' Grammatikát Szentpáli²⁵ Urnak késedelve miatt nem küldhetem, midőn ezen jó alkalmatosság itt volt, de sőt tegnapis meg mondtam, hogy adja nékem által elküldés végett, de ma azt izente: Hogy a' Grammatica mellé még írni akar, 's a' mig azt el nem végzi, által sem adgya.

8.

Seelmann Károly levele Aranka Györgyhöz²⁶K[ároly]f[ejér]vár. 1^a X^{bris} 1796. [december]Méltóságos Királyi Tábla Birája,
Drága Méltóságos Uram!

Nem kételkedem, hogy a' parantsolt oltványokat jól el vitték volna, melyeket az időnek rövidsége miatt, nem lehetett speciese szerinti czédulázni, de azok között a' specificáltak mind meg voltak.

M[é]l[os]ságos Lector és Kánonok Jangh²⁷ Ur hozott nékem a' Méltóságos Urnak grátiájából 3. darab Társoságbéli igen Betses Munkát, melyekért alázatos Köszönetemet tészem. A' M[é]l[os]ságos Urnak ddo 25^a 8^{br}. [október] költ Levelét közlöttem az Astronomus Tisztelendő Mártonfi Antal²⁸ Urral, a' kitől mindenekeket meg fogok nyerni. Ezen csillag néző Toronyról, annak Instrumentumairól, Observatioiról, ugy erről a' Tudományról s.s.t. készített egy 4. Részekből álló Munkát Deák-nyelven, melynek Első Részét nyomtatják itten, és már 11 árkus kijött a' Sajto alól; ugyan ezen Első Rész Januariusnak a' végén készen lészen.

Az említett 11. árkusokat nékem által adta, melyekből én most Magyarul egy Extractust készitek, és rövid idő alatt a' M[é]l[os]ságos Urnak, egyéb jegyzéseimmel, és Munkáimmal, el fogok küldeni; mind

²³ Dr. Jancsó Elemér gyűjteményéből.

²⁴ Nagy György. Feltehetően az 1744-ben Nagyajtán született kolozsvári főiskolai tanár, bölcseletet és német nyelvet előadó nyelvészről van szó, akinek egy 1775-ben Bécsben kiadott latin nyelvű nyelvészeti munkáját (*Elementa linguae Germanicae in gratiam Hungaricae et Transilvanicae juventutis ex optimis auctoribus collecta*) ismeri az utókor.

²⁵ SZENTPÁLI István gyulafehérvári tanácsos, a Nyelvmívelő Társaság munkatársa. Nagyszébenben 1795-ben latinul írt magyar grammatikát jelentetett meg. (*Grammatica Hungarica*).

²⁶ Dr. Jancsó Elemér gyűjteményéből.

²⁷ Jangh kanonok — ismeretlen személy.

²⁸ MÁRTONFFI Antal (+1799) a gyulafehérvári püspöki papnevelő intézetben az egyházjog tanára; külföldi tanulmányútja után a gyulafehérvári csillagvizsgáló torony igazgatója. Munkája: *Initia Astronomicae Speculae Batthyanianae Albensis in Transilvania*. . . (Albae-Carolinae, 1798.)

ezek a' Társoságnak 2dik Darabjában talán helyt fognak érdemelni. Ezt a' M[é]l[os]t[os]á[gi]os Urnak előre kívántam jelenteni.

Azon Exemplarokat, melyeket Procurator Máté²⁹ Ur Számomra és Másoknakis Számokra hozott, még kezembe nem vehettem; de reményem azokatis meg kapom. Tékintetes Ajtai³⁰ Urat Tisztelem, s' kérem, Méltotassék le jöveletekor, Számomra Méltóságos Grof Teleki Sámuel Ó Ex[cellentia]lja Munkájából³¹ egy Példát hozni, melynek árrát köszönettel meg fizetem.

Rövid idő alatt hosszabb irásokkal fogok alkalmatlankodni, addig is különös Tisztelettel maradtam A Méltóságos Urnak

alázatos szolgálja
Seilmann Károly

9.

Seilmann Károly levele Aranka Györgyhöz³²

Károlyfejevárvár, 17. 7^{bris.} 797. [szepetember]

Méltóságos Királyi Tábla Birája,
Drága Méltóságos Uram!

Ha késő nem lenne, küldöm a' Magyar Nyelv-mivelő Társaság Munkáinak 2^{dik} Darabjához, az ide való Tsillag vizsgáló Toronyrak rövid le irását. A Harmadik Darabhoz bővöbben fogok írni, a midőn némely nevezetesebb vizsgálásoktis (observationes) ki jegyzek. Most meg valloom, hogy Fő Biroi Kötelességem nem enged sok időt az egyéb féle Munkákra. Különös tisztelettel maradván A Méltóságos Urnak

alázatos szolgálja
Seilmann Károly

ENYEDI SÁNDOR

Egy erdélyi pedagógiai kézikönyv 1802-ből. Az erdélyi nevelésügy egyik méltatlanul mellőzött kiemelkedő egyénisége Hari Péter,¹ akinek 1802-ben megjelent műve nevelésméleti irodalmunk jelentős alkotása. A mű a következő cím alatt jelent meg Kolozsváron:

A szigethi h. vallástételt tartók főiskolájának tanításbeli systemája. A tanuló s tanító ifjúság könnyebbitésére s vezéreltetésére. Kiadta Hari Péter mint a nevezett iskola rektora, egyik professora, s a nevelésnek egyik igazgatója.² Kolozsvárott. Nyomt. a ref. koll. bet. 1802. 4 r. Es.

A kötetet Hari Péter mint a máramaroszigeti református kollégium igazgatója tette közzé, miután átszervezte és újjáalakította az iskola szervezeti kereteit és a tanítás tartalmi módszertani struktúráját.

Hari szerint a nevelés célja a humanitás. Az embernek arra kell törekednie, hogy emberséges legyen. Ezt úgy érheti el, hogy mind erkölcsileg, mind értelmileg kiműveli magát, s így is viselkedik.

Az erkölcsi nevelést illetően Hari az Isten tiszteletét s az emberek szeretetét s tiszteletét tűzte ki célul. Ami pedig a fenyítéket illeti, erre vonatkozólag azt mondja, hogy „mentől inkább kimiveltetik a szív és értelem, annál kevesebb szükség lesz a fenyítékre, de mivel egészen elkerülni nem lehet, olyan legyen az, hogy a testnek ne ártson s a szívnek használjon.”³ Aki pedig a fenyítéket használja, úgy használja azt, „hogy a fenyítéket kapó mindörökké helyben hagyhassa, mihelyt a megértésre jut;” s az indulat megszűnik. Ne sértse továbbá a fenyíték a becsületérzést sem, s a fenyítőt vezesse a tiszta emberszeretet.

²⁹ Procurator Máté — ismeretlen személy.

³⁰ Ajtai András — az első években az Erdélyi Nyelvmivelő Társaság egyik titkára volt. Később lemondott e megbízatásáról.

³¹ TELEKI Sámuel (1739–1822) erdélyi kancellár, műve *Bibliotheca Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék. Pars I.–II.* Viennae, 1796. Valószínűleg erről a kiadványról van szó.

³² Dr. Jancsó Elemér gyűjteményéből.

¹ Hari Péter pedagógiai munkásságáról ír Kis Áron: *Bethleni Hari Péter nevelési elvei.* = Magyar Pedagógiai Szemle 1881. 113–116.

² HARI Péter: *A szigethi h. vallástételt tartók főiskolájának tanításbeli Systemája.* Kolozsvár, 1802.

³ Hari Péter: *i. m.*: 11.

„A büntetésnek s a jutalomnak célja egyedül a megjobbulás. Vigyázni kell, hogy az ifjú ne szokjék jutalomért vagy dicséretért teljesíteni kötelességét. A verést el kell távoztatni.”

A fenyítékben meg kell különböztetni „a tanulásért valót, az erkölcsért valótól; ebben keményebbnek, abban engedelmesebbnek kell lenni; sőt a tanulás dolgában nem is kell fenyíteni senkit, kivéven az intést; ha csak ki nem jó, hogy valaki korhelysége, s engedetlensége miatt nem tanul. Ekkor meg kell büntetni a korhelységet.”⁴ Hari az erkölcsi nevelést tartja a legfontosabbnak, s azt mondja, hogy „a ki ebben sokat csinál, a tudományos neveléssel is sokkal jobban halad.”⁵

A vallásos nevelésről nincs különösebben szó Hari rendszerében. Nála inkább a vallásos érzés a fontos, nem pedig a vallás tételes ismerete.

Az értelmi nevelésnél szerinte az a fő, hogy az elme „minden tehetségei lassankint s erőltetés nélkül fejlődjenek.” Egyik tehetséget azonban a másik hátrányára vagy a test kárára fejleszteni nem szabad. Legfontosabb az ítélő tehetség. „Ezért a gyermek először is anyai nyelvén tanuljon, azaz ismerkedjék meg anyai nyelvén a tudományok főbb vonásaival s így ha tovább nem tanul is, mégis hasznos és okos ember lehet; könnyebben, unalom nélkül tanul, mert érti a mit tanul; a későbbben is értelmesebb ember lesz s a dolgokra s egyes jelenségekre jobban fog figyelmeztetni s azok felett ítélni.”⁶

Az értelmetlen tanulás ellen talán éppen annyit küzd, mint a pusztán kézikönyvekből való tanulás ellen. „A kincses tárba kulccsal kell bemenni, de a kulcs nem kincstár: így van a könyvekkel is. A természetet és a dolgot magát kell tanulni, ennek kulcsai a tudományok; melyeknek ismét magyarázóai a jó könyvek.”⁷ A „regulák” ne elül járjanak, — mondja Hari —, hanem a példák után, és nem abból kell az ifjú előmenetelét megítélni, hogy a „regulákat” mint tudja, hanem mit olvasott már s miképpen tudja olvasmányaiban a szépséget felfedezni.”⁸ Ezért a fiatalabb tanulókat igyekszik az olvasásra rászoktatni. Első dolog azonban, hogy az ifjaknak ízlésük legyen. Erre soha sem törekedhetnek a tanítók elég korán. „Már a magyar klassziban meg lehet azt kezdeni, sőt meg is kell. Csak jól megjegyezve, hogy jobb keveset jól, mint sokat rosszul.”⁹

A tanulás módszereinek megválasztásakor a következőkre kell ügyelnie a tanítónak. „Az erőltetés a tanulással nem szenvedhető. Szeretted meg a gyermekkel a tanulást, ha akarod, hogy jól elé menjen: ez is pedig éppen az által érődik-el ha értelemmel tanul; mert minden nap előmentét önnön maga érezvén szükségképpen abból gyönyörűséget vészen.”¹⁰

„Mérd meg a tehetségeit-is hogy mit birhat-el; és soha ereje felett semmit tőle ne kívánj.”¹¹

A gyermekek s ifjak olvasmányaiul a következő magyar könyveket ajánlja Hari. Csepcsányi *Hasznos Mulatságai, Oeconomia Vitae Humanae*, gr. Teleki József *Versel*, gr. Gvadányi és Budai Ezsaiás *Históriája*, Péceli *Meséi*, Salzman *Okosdi Sebestényje*, Campe: *Amerika feltalálása*. Az esztétikai nevelés eszköze a szépírási és zene tanítása, mely utóbbinak a célja szerinte az erkölcsök szelidülése. És van még egy eszköze az esztétikai neveléshez, ez az úgynevezett házi-ipar. Hari szerint a rajzolás, festés, faragás, metszés, esztergályozás hasznos dolgok, „melyet, a ki tud, annak különösebb megkülönböztetése lesz”.¹²

A testi neveléssel kapcsolatos elvei a következők:

„A Test a Léleknek eszköze, mellyel mind magának tapasztalást gyűjt; mind pedig munkálkodik: erre nézve a Testnek egészséges létélére igen nagyon kell figyelmeztetni. Szükség van erre nézve a tanítást úgy mérsékelni, hogy az elme nagyon ne fáradjon; mellyet nagyon segít a tárgyaknak okos tserélgetése: szükség néha nyugodalomra, vagy játékokra, vagy tisztességes testgyakorlásra időt engedni; sőt a Tanító okosan kormányozza is ezeket.”¹³

4 Uo. 28.

5 Uo. 31.

6 Uo. 36.

7 Uo. 40.

8 Uo. 44.

9 Uo. 46.

10 Uo. 59.

11 Uo. 59.

12 Uo. 61.

13 Uo. 30.

Épen ezért tehát különös gondot fordít a test épségére. Gondol a játékra, s a testgyakorlásra, utasítással adva a tanítónak, hogy a gyermek játékaiba ne avatkozzék, s ha mégis ezt szükségesnek látja, tegye úgy, „hogy a gyermek mindamelllett saját tetszése szerént látszassék cselekedni.” De az értelem túlfeszítésétől is óv, mint amely káros a test egészségére. Úgy kell tehát azt mérsékelni, hogy az elme el ne fáradjon, melyet nagyon elősegít a tárgyak okos cserélgetése.

A könyv második része az osztályok tananyagát és az ott használt tankönyvek leírását tartalmazza.

A műben lefektetett nevelés- és oktatásméleti elvek korszerű ismereteket nyújtottak azoknak a tanulóknak, akik a máramarosszigeti kollégium elvégzése után lelkesízi vagy tanítói pályára mentek.

FEHÉR KATALIN

Polgári és Tisza Palkonyai Egyesült Olvasó Társaság. Fülöp Géza *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban* (Bp. 1979) című alapos könyvében, miután felsorolta az 1833 előtt és után alakult kaszinókat, társalkodó egyesületeket és olvasóegyesületeket (97–99. l.) az alábbiakat írta:

„Az előbbieken közölt felsorolás közel sem tekinthető teljesnek. Kutatásaim során számos olyan kaszinóra, olvasóegyletre történő hivatkozásra akadtunk, amelyekkel kapcsolatos közelebbi adatokat nem sikerült fellelünk, keletkezési, működési idejüket sem tudtuk megállapítani. Teljesebb képet az ország és az erdélyi, valamint felvidéki részek levéltárainak és könyvtárainak alapos átkutatása nyomán lehetne kialakítani. Joggal feltételezhető, hogy az előzőekben felsorolt 165 különböző reformkori egyesület 200 körülre növekednék.”

A szerző feltevését saját kutatásaink is igazolták. A Heves Megyei Levéltárban őrzött egri jogakadémiai iratok között bukkantunk rá a *Napló könyve a' Polgári és Tisza Palkonyai Egyesült Olvasó Társaságnak 1840-ig Évre* című dokumentumra, amelyet ismeretlen és adatgazdag volta miatt közreadunk.¹ A közölt dokumentum azért kerülhetett a Heves Megyei Levéltár iratai közé, mivel Polgár és Tiszapalkonya az egri egyházmegyében lévő települések voltak. Arra vonatkozóan, hogy miért pont az Egri Érseki Jogakadémia iratai közé került a napló, nem találtunk adatokat.

A dokumentum közlését indokolja, hogy a Polgár történetével foglalkozó eddigi helytörténeti irodalom nem említi. Az 1974-ben kiadott *Polgár története* című munka szerzői a dualizmus korára teszik az első helyi olvasóegylet alakulási dátumát. Ezzel kapcsolatban a következő megállapítás olvasható a könyvben: „Polgár vezető társadalmi rétege, a »város értelmesebbjei. . . a népnevelés szent ügyét — mely Polgáron a lehető legrosszabb lábon áll — szívükre vevén« 1868-ban elhatározták, hogy egy »'olvasó társulati egyesület, vagyis Cassinót'« hoznak létre, társadalmi összefogás eredményeként.” A tervezett egyesület feltehetően csak 1876-ban alakult meg.²

A dokumentumban szereplő Polgár az Olvasó Társaság megalakulásának időszakában Szabolcs megyéhez tartozó mezőváros,³ Tiszapalkonya pedig Borsod megyei falu volt.⁴ Az anyagban olvasható Folyás, Szentmargita, Tikos Polgár határában lévő egri főkapitányi gazdasági központok voltak.⁵

Az anyagból kitűnik, hogy az Olvasó Társaság irányítói a helyi értelmiségiekből (papok, önkormányzati és gazdasági vezetők) kerültek ki. Az Olvasó Társaság tényleges működéséről nem találtunk forrásokat.

„*Napló Könyve a' Polgári és Tisza Palkonyai Egyesült Olvasó Társaságnak 1840-ik évre.*”

Mi alól írtak ezennel nyilatkoztatjuk: hogy 1840-ik Év Tavasz elő 2-ikán Polgár Mező Várossában öszvegyűlvén magunkat a' becsület szent szava adásával egy Olvasó Társaság alakítására: az alább következő közös akarattal elfogadott Szabályok szerint elhatároztuk. Név szerént I. Makay Bertalan mk.

¹ Heves Megyei Levéltár. Az Egri Érseki Jogakadémia iratai. VIII–1/93. Vegyes iratok. — A dokumentum másolati példány.

² *Polgár története*. Szerk. BENCsik János. Polgár, 1974. 350.

³ *Uo.* 320.

⁴ *Uo.*

⁵ *Uo.* 341.

Polgári Alesperes Plébánus. 2. Nagy Balázs mk. Tisza-Palkonyai Plébánus. 3. Újlaky Antal m. sk. Polgári Ispány 4. Balog Ferencz Tisza Palkonyai Ispány. 5. Boros Mihály Tisz. Palkonyai Reform. Lelkész. 6. Szilvássy László mk. Polgári Írnok. 7. Thurgonyi Iván Péter sk. 8. Wilt Antal mk. Polgári Káplány 9. Seidl Alajos Polgári kereskedő. 10. Wörös József. 11. Zsiska Sándor mk. Folyási Ispány. 12. Hektig János polgári Gyakornok. mk. 13. Csorba András Szmargitai Tisztartó. 14. Sinkovits Imre margitai Írnok.

Igy alakulva lévén az Olvasó Társaság »A Polgári és Tisza Palkonyai Egyesült Olvasó Társaság« címjéért adta magának, és ezután a szükséges Tisztviselők választására tért ily renddel: Elnökké választott közös akarattal NI. Makay Bertalan Polgári Alesperes és Plébános Úr. Ellenőrré szinte közös akarattal N. I. Nagy Balázs Tisza-Palkonyai Plébános Úr. Ügyvivővé Nzetes Újlaky Antal Polgári Ispány, Pénz-tárnokká Nzetes Vörös József Polgári Énekész Úr, Jegyzővé és Könyvtárnokká úgy vélekedett az Olvasó Társaság, hogy a Helybeli Tisztelendő Káplány Urak választassanak, név-szerént a Jegyzői Hivatalra I. Wilt Antal Úr helybeli Káplány, Könyv-tárnokká pedig a leendő I. másik Káplány Úr – Továbbá, minthogy Nzetes Csorba András sz. Margitai Tisztartó Úr legközelebb azon ajánlatot tevő előttünk, hogy az Olvasó Társaság számára két folyóírást előfizetni kész leend, ezen nemes lelkű ajánlatot hálassan fogadván az Olvasó Társaság közakarattal a fent tisztelt Tisztartó Urat az »Olvasó Társaság Pártolója« címjével megtisztelni elhatározá, mely díszes címmel ennekutánna is mindazokat, kik az Olvasó Társaság eránt ily tetemes jótékonyssággal lenni szíveskendnek, megtiszteltetni elrendel.

A Hivatalt Viselők illető Jogai és Kötelességei

1-ör. Az Elnöknek joga vagyon minden Köz-Gyűlésekben előülni az alább elhatározandó évenkénti Gyűléseknek határnapjait kijelölni a ne talán szükségessé válandó rendkívüli Gyűlést ki hirdetni, a Tagokat a Gyűlésekre tulajdon nevével aláírt Levél által meghívni, a Gyűlések tárgyát előterjeszteni, a közös határozatot ki mondani, ha időközben az Olvasó Társaság valamelyik Tisztviselő Tagja változna, a megürlt Hivatalra a legközelebbi Köz-Gyűlésig valakit ellátólag kinevezni, és a Társaság Peccsétjére, mely jelenleg Nagy Sándorral a hordóból beszélő Diogenest ábrázolja, lélekismeretes gondot viselni.

2-or. Az Ellenőr kötelessége a Pénztárnok által viendő számadást, valamint szinte a Pénztárt is évenként legalább kétszer megvizsgálni, a Könyvtárt a Társaság Folyó írait, ha rendben vagynak e megtekinteni, a Naplót ha valyon rendezen vezetik e? átnézni; Szóval ha a Tisztviselők, az alább megírandó kötelességeket pontosan teljesítik-e felülvizelni.

3-or. Az Ügyvivő gondoskodni fog arról, hogy az Olvasó Társaság Pénz-alapját minden tőlle kitelhető ártatlan módokkal nevelje, hogy a Társaság által megrendelt Folyó-írások és Könyvek lehető legjobb móddal megszeretessenek; Ő fogja a Társaság e tárgyban levelezéseit vezetni és aláírni.

4-er A Pénztárnok fogja a kijelentendő gyűlésekben a Tagokról az illető részvényt rendezesen beszélni, az akármimódon a Társaság javára begyűlendő pénzre lelkiismeretesen gondot viselni, azt semmi tulajdon haszonra a Köz-Gyűlés engedelmé nélkül nem fordítani, hanem a Köz-Gyűlés által meghatározandó módon használni, pénzt csak az Elnök Utasítványára és minden esetre a Köz-Gyűlések által meghatározandó tárgyakra kiadni; az Év lefolyása utáni első Köz-Gyűlésnek a Számadást bemutatni; mely ha helyes, joga leend annak további követeléséről magát a Köz-Gyűlés által felmenteni.

5-or A Jegyző tartozik minden Gyűléseken a Naplót vinni; felolvasatni és azt a Gyűlés után minél előbb a Napló Könyvbe beiktatni, a Társaság levelezéseit folytatni, minden esetre azonban az Elnök, vagy illetőleg az Ügyvivő aláírásával.

6-or A Könyvtárnok köteleztetik a Társaság Könyveire és Folyó-írásaira Szorgalmasan fölügvizelni; azokat rendben tartani, azokat a Tagoknak, de csak azoknak, az alább meghatározandó módon, és esetekben Térítvény mellett kiadni; és ha ezek annak idejében, és hibátlanul vissza nem adódnának a Köz Gyűlésnek fejjelenteni.

Alap Szabályok

1-ő § Az Olvasó Társaság minden Tagjai fejenként kötelezik magukat Évenként hat valóságos értékű forintok letételére oly móddal azonban, hogy a Részvény egyik felét az első, másikat, a második félévben kellessék csak kifizetni. A jelen Évre különösen azt jegyezvén meg, hogy mivel az Évnek egy része már lefolyt, az idén csak a félvi Részvényt fogják az illető Tagok beadni.

2-ik § Az Olvasó Társaság Évenként két Köz-Gyűlést mulhatatlanul fog tartani; az első Tavaszutó valamelyik napján, a Másodikat Őszutó elején. Fő tárgya leszen ezen Két Gyűlésnek az illető Részvények befizetése, és hogy ebben valami zavar ne történnyék az Elnök ezen Gyűlések napjait leg alább két

héttel előre a Tagokkal fejenként tudatni fogja. Ugyan ezen Gyűlések alkalmával fog meghatározatni, közös egyezés által, milly Könyvek vétessenek meg a Társaság számára. Szinte ezen Köz-Gyűlésekben közös akarattal fog elhatározatni minémü Folyóírásokat járasson az Olvasó Társaság.

3-ik § Ha azonban a Tagok úgy kívánnák, hogy bizonyos könyv még a fent említett Gyűlések valamelyike előtt megszereztessek, akkor az Elnök azonnal Köz Gyűlésre hívhatja össze a Tagokat, ugyan ezt tehetvén akkor is, ha valami sürgetős eset fordulna elő.

4-ik § A történető zavarok eltávolítása végett határozatlik, hogy az eféle Köz-Gyűlésekben a jelenlevő Tagok mindenkor az egészet kötetező erővel határoznak.

5-ik § Az Őszutó Havi Gyűlés egyéb tárgyai közé fog tartozni, évenként az Olvasó Társaság Tisztviselő Tagjait, ha' szükség, vagy a Társaság közös akarattal kívánná újra választani.

6-ik § Minthogy az Olvasó Társaság több Tagjai hivatalos helyzetetöknél fogva elmozdíthatók, határozatott; hoghya a' máshová menendő Tag, az Olvasó Társaság Tagja továbbra is megmaradni, vagy a' befizetett Részvényt a' Társaságnak át engedni nemakarná, az néki az illető időre visszafog fizetödni, az illy eltávozott Tag hivataljában következő azomban, minthogy a' többi Tagok minden kedvezéseiben egyszerre részesülhet, csak olly móddal vétetödik föl a' Társaság Tagjai közé, ha az akkori féléves illető részvényt hijjány nélkül leteszi. Ugyan az értetödvén azokra nézveis kik, akárminkor időközben ezen Társaság Tagja lenni öhajtanának.

7-ik § Az Olvasó Társaság gondoskodni fog arról, hogy a' Hírlapok hetenként rendszeren meghozattasanak; minthogy pedig T. Palkonya helyheztetése úgy kívánja a' Hírlapok először oda fognak vitetödni, és 3 napig legfellyebb ott maradni, melynek elteltével azokat Polgára által — küldeni kötelezettenek, hol 4 napig ismét használtatni, azután Margitára általfognak küldetni, mikoris a' Margitai Részvényesek az előbbi lapokat vissza fogják küldeni.

8-ik § A vissza küldött Lapok azonnal a' Könyvtárnok kezelése alá kerülnek, kiis azokat a' Részvényes Tagok közül, akár kinek, ha kívánni fogja Térítvény mellett kiadni köteles léssen, magában értetödvén, hogy az illy módon kivett Hírlapok vagy Könyvek huzamos ideig semmi esetre kint nem maradhatnak.

9-ik § Minden Tag tulajdon becülette kívánja, hogy ha a' Társaság Könyveit, és Hírlapjait magányos hasznáásra kiveszi, azokról különös kimélettel gondoskodjék.

10-ik § Szorosan tiltatik a' Könyvtárnoknak valamint minden egyes Tagoknak a' Társaság Könyveit, vagy Hírlapjait a' Részvényes Tagokon kívül használat végett másnak akárkinek kiadni.

11-ik § Minthogy az Olvasó Társaság egyedüli czélja a' lelkimívelödés, azért Soha semmi esetben megnem engedödik az Olvasó Társaság szobájában /:melly nemes czélra jelenleg a' Nagy Érdemü Elnök Úr a' Parochiális Épület egyik szobáját által engedni szíveskedett:/ Kártya, vagy akármi más multság tárgyait nem csak használni, de bé vinne sem. — Ezek után Hálás érzettel fogadta az Olvasó Társaság, hogy mingyár alakulása napján M. I. Wilt Antal Polgári Káplány Úr a' Társaság javára egy csinos készülésű keveret vánkost ajándékozott, mely ugyan azon Társaság Pénztára megalapítására sors húzás által kijátszatni rendeltetett. Makay Bertalan mk. Polgári Al Esperes Plébánus mint Elnök.

SZECSKÓ KÁROLY

A Szegei Napló megszűnésének előzményeihez. Egy lap megszűnése mindenkor bonyolult, több összetevős folyamat eredménye, s a finanszírozási gondoktól a politikai kényszerhelyzetek létrejöttéig sok minden befolyásolhat egy ilyen lépést. Kivált bonyolult volt az ilyesmi olyan átmeneti, felemás időkben, mint az 1920-as évek eleje, amikor — már túl a forradalmakon — a dualizmuskori liberális sajtónyilvánosság több eleme még élt, de már nagyon erősen jelentkezett egy etatista sajtóirányítási gyakorlat is, sőt egyre inkább ez utóbbi vált általánossá. A *Szegei Napló* megszűnésének példája szépen mutatja ezt az átalakulást, s már csak azért is érdemes néhány adattal megvilágítani a nagyműtű — egykor Mikszáthot, Tömörkényt, Mórát is munkatársai között tudó — újság kényszerű bukását.

A megszűnés külső körülményei régóta ismeretesek. Péter László már 1955-ben, nevezetes, máig haszonnal forgatható tanulmányában¹ megírta a lényegét, ami röviden így összegezhető: Terescsényi György 1922 április 14-én „A Szegei Napló nagypénteki számában »Nagypéntek« címmel merész, költői lendületű elmélkedést írt, melyben Krisztust mint a szegénység képviselőjét, a szegénység megváltóját jellemezte. [...] A kurzus szélsőjobb lapja, a [...] Szegei Új Nemzedék április 19-i számában

¹ PÉTER László: *József Attila Szegeden*. Szeged, 1955.

»Elégtételt!« című vezércikkében tájékozva követelte a »renegát krisztusgyalázó« megbüntetését, s a »liberális, zsidó« Napló betiltását. Somogyi polgármester egyidejűleg megszüntette a lap utcai árusítását, ami néhány hét alatt teljes anyagi csődbe vitte az addigi kiadót, és egyben szerkesztőt, Engel Vilmost. Április 20-án [Engel] átadja a lapot ifj. Endrényi Imrének, a szerkesztést Szilassy Cásarnak s bár azzal a reménnyel teszi, hogy a lap »hű marad azokhoz a tradíciókhoz, amelyek a negyvenöt éves múlt parancsoló erejével köteleznek«, már az április 29-i előfizető-toborzó fölhívás elárulja, hogy a lap a kormány támogatását tartja föladatának.² Am az olvasóknak ilyen lap nemigen kellett, s az új kiadónak sem érte meg a *Napló* kiadása, így 1922. szeptember 24-én Endrényi Imre a lap megjelenítésének szüneteltetését jelentette be. Szeged – s egyben a vidéki újságírás – történetének egyik legjelentősebb lapja ezzel megszűnt, s lezárult, a város sajtótörténetének egy nagy fejezete.

A fölsorolt tények azonban nem magyarázzák meg Engel Vilmos (1881–1971) gyors és tökéletes kapitulációját (április 14-én jelent meg az inkriminált cikk, 20-án már új tulajdonos kezébe került a lap!). Az egyszerű gazdasági nyomás ily gyorsan aligha fejthette ki hatását. A gyors összeomlás az előzmények ismeretében válik csak érthetővé –, a *Szegedi Napló* ugyanis akkor már jó ideje szálka volt a kurzus szemében, s a lap pozícióját módszeresen gyöngítették. Az Országos Levéltár ún. K szekciójában, mely a miniszterelnökségi sajtóügylek iratanyagát is őrzi, több ilyen típusú dokumentum fönmaradt.³

Aigner Károly főispán már 1921. június 6-án javasolta a miniszterelnöknek, gróf Bethlen Istvánnak, hogy tiltsa be a *Napló* ún. déli kiadását:

„A »Szegedi Napló« című politikai napilap – amely Szegednek XLIV. év óta, különböző irányú képviselő sajtóorgánuma – ultraliberális szellemű munkatársainak erkölcsi és politikai meggyőződését hordja széjjel, sőt igen gyorsan még merészen és helykén destruáló vízeket evez.

Csekély számú lappéldányainak lelkes és elmaradhatatlan olvasói főleg a destruktív hajlamú emberek köréből kerülnek ki, és a lap keresztény irányzatú sajtótermékeknek egy cseppet sem minősíthető. Mint a sajtótájékoztató-bizottság elnöke mondhatom, hogy nagyon sok bajunk van vele, úgyszólván naponta fehér ablakkal jelenik meg. Főleg a déli kiadás »Homokóra« című rovata⁴ tartalmaz sokszor az egyéni, a társadalmi és az államérdekre undorítóan visszataszító cikkeket. Így volt ez 1921. év április hó 26-án a 186. szám alatt kiadott »Homokóra« főcikk alatt megjelent »Nem azért reprodukáltuk« stb. című sajtóközleménnyel, valamint a f. év április hó 29-én 192. szám alatt kiadott számában megjelent »Homokóra« című közlemény⁵ egy részével, melyekről a sajtótájékoztató-bizottság úgy találta, hogy azok az államérdeket közvetlenül veszélyeztetik, s mert a cikkek ennek ellenére mégis megjelentek, a kir. ügyészség a lappéldányok megjelenését mindkét napon 12 óra 40 perctől 3 óra 40 percig vagyis három órára megtiltotta. Az idevágó lappéldányokat tisztelettel ide mellékelem.

Kegyelmes Uram! Nemcsak a fertőzésre hajlamos olvasók lelkiületének és gondolkodásának megóvása, de a jó ízlés biztosítása és a keresztény irányzatú követelte érdekek védelmében is azon tiszteltteljes előterjesztéssel vagyok, miszerint méltóztassék bölcs elhatározásával odahatni, hogy a »Szegedi Napló« déli kiadásának megjelentethetése lehetetlenné váljék.

Mint délutáni hírforrásra semmi szükség nincs, mert eltekintve attól, hogy a déli kiadás két oldalon sok hírdetés mellett hírt alig hoz, a kora délutáni hírszolgálatot teljes egészében és elfogadható módon ellátja a jelenleg megfelelő szellemben szerkesztett »Friss Hírek« című napilap, a kora esti hírszolgálatnak pedig a »Szeged« című napilap az elterjedt szövívője.

Kénytelen vagyok leszögezni azt is, hogy a »Déli kiadás« a Szegedi Napló kiadó tulajdonosának Engel Vilmosnak, a reggeli főlap cégére alá bujtatott üzleti vállalkozása, s mint sajtótermék semmit sem ér, s minden egyes száma a jó ízlésű keresztény publikum éles kritikáját váltja ki.”

² PÉTER László: *i. m.* 6. Vö. még PÉTER László: *A Szegedi Napló centenáriuma*. Somogyi-könyvtári Műhely, 1978. 1–4. sz. 83–86.

³ OL K 26.

⁴ Ezt a rovatot a kutatás szerint MÓRA Ferenc írta. Vö. VAJDA László: *Móra Ferenc vezércikkei*. Bibliográfia. Szeged, 1961. 1334–1419, 1421–1425, 1426–1442, 1444–1517, 1519–1534, 1536–1545, 1547–1587, 1589–1594, 1596–1606, 1608–1614, 1616, 1618–1621, 1623–1630, 1632–1646, 1648–1675, 1677–1706. és 1708–1713. tétel.

⁵ VAJDA László ezeket is MÓRA írásának tartja.

Aigner Károly e „megkeresése” június 11-én érkezett meg a miniszterelnökségre, s Bethlen már 15-én intézkedett. A belügyminiszterhez intézett átiratában, megismételve és tömörítve Aigner főispán érveit, kérte a minisztert, „hogy a Déli Kiadás utcai terjesztési jogának megvonását sürgősen elrendelni méltóztassék”.⁶ (A „lap irányának dokumentálására” mellékelte az Aigner küldte két lappéldányt.) A miniszter helyett eljáró Viczián János helyettes államtitkár, bürokratikus lassúsággal ugyan, de végül július 29-én intézkedett. További intézkedés végett értesítette Szeged polgármesterét, Somogyi Szilvesztert (1872–1934), hogy betiltotta a *Napló* déli kiadásának utcai terjesztését.⁷

„További sürgős intézkedés végett értesítem, hogy Szegeden Engel Vilmos felelős szerkesztésében és kiadásában megjelenő »Szegedi Napló Déli Kiadás« című politikai, közigazgatási és irodalmi napilapnak Polgármester Úr által megadott utcai terjesztési engedélyt az 1914. XIV. t. c. 11 §-a alapján megvonom és nevezett sajtótermék utcai terjesztését megtiltom, mert az említett nemzetellenes irányú és az ország belsőrendjét és társadalmi békéjét veszélyezteti. Igen gyakran az egyéni és családi becsületre nézve is sérelmes közleményeket közöl. Különben is a kiadótulajdonos a 4578/1920 M. E. számú kormányrendelettel megállapított megjelenési engedély előzetes kikérését elmulasztotta.

Felhívom Polgármester urat, hogy erről nevezett lap felelős szerkesztőjét és kiadóját Engel Vilmos szegedi lakóst sürgősen értesítse. —”

Aigner főispán Bethlen István miniszterelnökhöz írott szeptember 26-i leveléből⁸ tudjuk, a *Szegedi Napló* utcai árusítási jogának ez már a negyedik megvonása volt. (Aigner fanyalgott is, hogy – úgymond – ezek a betiltások nem érik el hatásukat, a *Napló* továbbra is destruál.) Levelének mégsem ez a legfontosabb információja. Van ugyanis egy mondata, amelyben azt panaszolja föl Bethlennek, hogy a *Szegedi Naplóval* kapcsolatos intézkedésről csak az újságból értesült – azaz, de ezt már mi tehetjük hozzá, a főispáni szándékok s a miniszterelnökségi gyakorlat között láthatóan volt bizonyos diskrepancia. Bethlen – már idézett – intenciója jelentősen tompította a szankció életét, ami azt mutatja, hogy a kormányzó hatalom két „frakciója”, a helyi és a központi akarat ez esetben érdemi különbséget mutatott, s közülük a központi akarat volt a „toleránsabb”. Ez a különbség expressis verbis kiderül Pillich Andrásnak, az MTI szegedi fiókja vezetőjének a sajtófőnökhöz, Eckhardt Tiborhoz írott június 17-i leveléből is.⁹ Ebben Pillich informálta főnökét a szegedi sajtóviszonyokról, s véleménye jól láthatóan eltért Aignerétől. A főispán lapalapítási terveitől eltérően, sőt vele némileg szemben állva, ő inkább a miniszterelnökség sajtóosztályának befolyását igyekezett növelni, s ezen cél érdekében fogalmazta meg javaslatát. A levélből kiderül, Pillich és Eckhardt (a meghatározó természetesen az utóbbi volt) azt akarták elérni, hogy legyen egy (vagy több) olyan lap Szegeden, amelyik „főbb vonalakban az irányítást a miniszterelnökség sajtóosztályától kapná és az alapításnál a [. . .] keresztény tőkeérdekeltség a részvények 51%-ában részesednék”. Pillich ezért ellenezte Aigner (s védence, Endrényi Imre nyomdatulajdonos és lapkiadó) új lapot alapítani akaró szándékát, s úgy látta (s ezt javasolta mind Aignernek, mind Eckhardtnek), hogy „sokkal opportunusabb egy már létező lapot megszerezni s a mi szolgálatunkba állítani. E célra – fogalmazza meg javaslatát – legmegfelelőbb lenne a *Szegedi Napló*, a *Szegedi Új Nemzedék* és a *Szeged*.”

Javaslat láthatóan mindhárom lap irányának átalakítását célozta (tehát a szélsőjobboldali *Szegedi Új Nemzedékét* is). A *Naplóval* kapcsolatban – s most ez illeszkedik be szempontjaink közé – a következő tervet vázolta föl:

„A *Szegedi Napló* tulajdonosa és irányítója Engel Vilmos egy neuraszthénias cionista zsidó, aki a hirdeti »Homokórát« jórészt maga írja, s akit könnyű lesz valamely vad számársággal beugrasztani. Vér-szegénnyé lehet tenni a *Naplót*, ha legkiválóbb erőit, a páratlan Móra Ferencet, az ügyes Sz. Szigethy Vilmost és a tehetségesnek induló Terescsényi Györgyöt¹⁰ átvisszük a mi lapjainkhoz. [. . .]

Konkrét javaslatom a következő:

⁶ Bethlen István a belügyminiszterhez, 1921. jún. 15. Másolat OL K 26.

⁷ Viczián János Szeged polgármesteréhez, 1921. júl. 29. Másolat OL K 26.

⁸ Aigner Károly Bethlen Istvánhoz, 1921. szept. 26. OL K 26.

⁹ Pillich András Eckhardt Tiborhoz, 1921. jún. 17. OL K 26.

¹⁰ Sz. Szigethyről és Terescsényiről lásd: LENGYEL András: *Arcok a szegedi sajtó történetéből. Sz. Szigethy Vilmos = Szeged*, 1990. 9. sz. 38–39.; PÉTER László: *i. m.*; PRESZLY Lóránd: *A szegedi népies írók. Szeged*, 1931. 23–24.

A *Szegedi Új Nemzedék*től vonassék meg a kormánysegély néhány hónapon át, hogy olcsóbban megvehessük; a Távirati Iroda az előfizetési díjat egyidejűleg duplájára emelhetné. Zsirkay eltávolítása után azután a lapot megfelelő kézbe lehetne adni, (esetleg Sz. Szigethy Vilmos) egyidejűleg Móra Ferencet, Terestyényt [így!] és Juhász Gyulát léptessük ki a *Naplótól*; adjon nekik a miniszterelnökség a sajtó[al]apból megfelelő kárpótlást háromhónapra. Miután a lapoknak a MTI.-vel szerződésük nincs, némi áldozat árán megtehetném azt is, hogy a *Naplótól*, amikor már halódik, hirtelen megvonnám a tudósítást, a katonai cenzuránál és interurbánközpontnál pedig keresztülvinném, hogy a legrosszabb kapcsolást adja nekik, illetve mindúntalan bontsa beszélgetéseiket.

Tekintve, hogy minden zsidó elsősorban üzletember, olcsón juthatnánk ilyenmódon egy régi nagy laphoz, amely Móra Ferenc személyében kitűnő szerkesztőt nyerhetne.¹¹

Bár Aignerhez, kivált pedig Eckhardthoz és Bethlenhez képest Pillich politikai súlya nyilvánvalóan csekély volt, terve mégis kulcsot ad a későbbiek megértéséhez. Ő ugyanis mint az MTI szegedi fiókjának vezetője részben a miniszterelnökség sajtóosztályának helyi bizalmi embere, „képviselője” volt, részben pedig – Szegedre vonatkozóan – tanácsadója, szakértője. A politikai döntések „szakmai” előkészítése a jelek szerint rá, a helyismerettel rendelkezőre hárult. Ugyanakkor beosztásából fakadóan nyilvánvalóan csak főnökei intencióihoz igazodva tervezhetett. Terve tehát a központi szándékokról is árulkodik. S ő, bár mint leveléből láthatjuk, „mészkeltebb” és taktikusabb volt, mint a helyi érdekeltségektől sem mentes Aigner vagy a *Szegedi Új Nemzedék*, céljai megvalósításához meglehetősen etikátlan eszközöket is igénybe szándékozott venni.

A *Szegedi Napló* 1922. áprilisi válságának részletes bemutatásához és megértéséhez természetesen még van mit kutatni. De azt már most kimondhatjuk, lényegében Pillich András „forgatókönyve” valósult meg. Mórát, Juhászt és Sz. Szigethyt ugyan lebecsülte, a rájuk „kiosztott” szerepet egyikük sem vállalta, sőt utóbb valamennyien a radikalizálódó *Szeged* munkatársai lettek. S a szegedi sajtó képe is némileg másképpen alakult, mint ahogy Pillich elképzelte. De koncepciója lényege, a *Napló* belülről való megbontása és főlvasárlással való eliminálása, „bejött”. Eszközei pedig, minden jel szerint, az elkövetkező időszak sajtópolitikáját előlegezték.

Jellemző, hogy az ürügyül szolgáló Terescsényi-cikk kezelése maga is csak egyike volt az új módszereknek. Terescsényi György Magyar Lászlóhoz írott 1946. augusztus 1-i leveléből¹² ugyanis tudható, hogy az ő ügye nemcsak konstruált volt, de tévedésen is alapult. Azt hitték, más – „támadhatóbb” – szerző írta a cikket. „1919 tavaszán, vagy nyarán szerződötetett Engel Vili a *Szegedi Napló*hoz, és, mint emlékezem, ott dolgoztam egészen a sajtóperemig, ama bizonyos vallás elleni vétségig, amikor Ivánék [Iván Mihály és csapata, a *Szegedi Új Nemzedék*] a »zsidó lapot« akarván megszüntetni és »t-i.« -szignómat Tonelli Sándornak véltve, megindították a hajszát.” Tonellit ugyanis sokan zsidónak hitték (még Újvári Péter *Zsidó Lexikon*ában is szerepel), s a jobboldal elvei szerint mint zsidó támadható volt. A történelem firtora, hogy ez a stratégia duplán tévesnek bizonyult: Tonelli – családfáját több száz évre visszavezetni tudó – olasz család sarja volt, a neki, a „zsidónak” tulajdonított cikket pedig nem ő írta, hanem a szintén nemzsidó Terescsényi György.

Ez a manipulátori tévedés azonban nem mentette meg a *Szegedi Naplót*. A nagymúltú lap szükségképpen elvérzett a kormányzati akarat szorításában.

LENGYEL ANDRÁS — SIPOS JÓZSEF

¹¹ Pillich és Móra kapcsolatához érdekes adatokat közöl SCHELKEN Pálma: *Móra Ferenc levelei a régi emlékek között* = Petőfi Népe, 1978. márc. 17.

¹² Terescsényi György Magyar Lászlóhoz, 1946. aug. 1. Somogyi-könyvtár helyismereti gyűjtemény, Magyar László hagyaték.